

ארגוני המגזר השלישי בתחום החינוך ליהדות כתרבות במרחב החילוני

מאיר יפה וד"ר עוזי ארד

תוכן העניינים

17	הקדמה
17	מבוא
19	אפיון הארגונים ופעולתם
23	נתוני ביצוע – פילוח על-פי מדדים שונים
29	מגמות, תהליכים ומאפיינים
32	שאלות וכיוונים פתוחים
34	סיכום
35	נספח: ציטוטים מדו"ח ועדת שנהר

להלן יאופיינו הארגונים, פעילותם ותרומתם למערכת החינוך ולחברה בכללותה.

דו"ח ועדת שנהר: נקודת ציון היסטורית – נקודת התייחסות הכרחית

בשנת 1994 סיימה ועדת שנהר את עבודתה והגישה לשר החינוך דאז, זבולון המר, את מסקנותיה¹. ארוע זה מהווה ציון דרך שבחשיבותו קשה להפריז. חשיבות זו נובעת בעיקר מהצלחתה של ועדה ממלכתית לגבש הסכמות ומסקנות חותכות באחד התחומים הטעונים ביותר, ערכית ופוליטית, בחברה הישראלית. הדברים מקבלים יתר תוקף לאור העובדה שבמהלך התקופה שחלפה מאז מינוי הוועדה ב־1991 ועד היום התחלפו שבעה שרי חינוך בעלי השקפות עולם שונות אשר משתייכים לכל קצוות הקשת הפוליטית. כולם, ללא יוצא מן הכלל, אימצו בכל לב את מסקנות הוועדה, והדגישו את החשיבות הרבה שביישום מסקנותיה ואת מחויבותם האישית לתת לכך ביטוי בסדרי העדיפות ובתקצוב. ואולם, מתברר שקיים פער גדול מאוד בין המחויבות המוצהרת של קברניטי המערכת לבין העשייה בפועל והקצאת המשאבים לעשייה זו; בנקודה זו יש מקום לביקורת רבה ונוקבת. עם זאת, אין ספק שוועדת שנהר ומסקנותיה כבר הביאו לתחילתו של שינוי עמוק בכל הרבדים של מערכת החינוך הפורמאלית שבהם עסקה הוועדה, ותרמו בעיקר לשינוי תודעתי ולשינוי בהתייחסות להנעת תהליכים בבתי הספר. לפיכך נחשב דו"ח ועדת שנהר, ובצדק, למסד ומצפן, הן לכל בחינה מעמיקה של סוגיית הזהות היהודית בהקשרה של מערכת החינוך בישראל והן לכל תוכנית פעולה הנוגעת לסוגיה זו.

'יהדות כתרבות' ב'מרחב החילוני' – הבהרת המושגים

'יהדות כתרבות': המושג מתייחס למכלול ההגות, היצירה והפעולה המתקיימים בהקשר של תודעה ושפה יהודיים. זהו מושג רחב בהרבה מ'היהדות כדת', שהיא מרכיב המהווה רק חלק ממושג היהדות כתרבות. הנחת היסוד היא שניתן לקיים חיים יהודיים שלמים ואיכותיים, טעונים בעומק של משמעות ומחויבות, ללא כל הקשר דתי.

'המרחב החילוני': דו"ח ועדת שנהר² מבטא את האמביוולנטיות הקיימת ביחס למושג החילוניות, ואת הוויכוח והבעייתיות הקיימים בקרב הציבור ה'חילוני' לגבי השימוש במושג זה. במסמך זה מבטא המושג 'המרחב החילוני' את המרחב הסוציולוגי שבו חי ופועל הציבור היהודי במדינת ישראל אשר אינו מקבל עליו, מסיבות שונות ומגוונות, את עול ההלכה והמצוות כמרכיב המגדיר את זהותו היהודית, או המחייב אותו באורחות חייו.

'מרחב החילוני', לצדה של השקפת עולם חילונית מוצהרת וגאה שאינה זקוקה לשום נימה אפולוגטית, יש גם מקום למגוון גישות וצירופים של דתיות ליברלית ופלורליסטית, ולגוונים שונים של מסורתיות, רוחניות ורליגיוזיות. המכנה המשותף ההכרחי לארגונים הפועלים במרחב החילוני הוא מרכזיות הערכים של השקפת עולם הומניסטית שהאדם עומד במרכזה, על כל הנגזר מכך בתחום המחויבות לערכים החברתיים של פלורליזם ודמוקרטיה.

מערכת החינוך הממלכתית הכללית (שבה התמקדה ועדת שנהר) היא מסגרת ארגונית ברורה המאפשרת אבחנה קונקרטיית וייחוד של הרוב המכריע של האוכלוסייה היהודית החיה ופועלת **במרחב החילוני**, ומגבשת את זהותה במונחים ובפעולות של **היהדות כתרבות**.

¹ בנספח המצורף מובאים כמה קטעים מרכזיים ממסקנות ועדת שנהר, שהם משמעותיים ביותר לעניינו של מסמך זה, הן כדי להסתייע באבחנת המשגות חשובות ביותר של הוועדה, והן להמחשת התרומה המכרעת והייחודית שיש לארגונים ליישום מסקנות דו"ח ועדת שנהר.

² בנספח המצורף נוגע הסעיף הראשון בהרחבה בסוגיית האמביוולנטיות והמחלוקת לגבי השימוש במושג 'חילוני'.

ארגונים וגורמים אורתודוקסיים ואחרים שאינם עומדים בקריטריונים של המכנה המשותף שלעיל, על פי אמות המידה הברורות והחדות שהגדירה ועדת שנהר, אינם יכולים לפעול כגורם מחנך במערכת החינוך הכללית ובמרחב החילוני, ומבחינתנו אין הם נכללים במסגרת שבה עוסק מסמך זה.

אפיון הארגונים ופעולתם

קווים להתפתחות הארגונים

בשנות השבעים הופיעו לראשונה ארגונים שעסקו בזהות יהודית במרחב החילוני כנושא מרכזי. התשתית ההגותית, התרבותית והחברתית העיקרית שעליה נשענו, היתה שילוב של מורשות תנועת העבודה והתנועה הקיבוצית והשפעה משמעותית של עולים מארה"ב, יהודים שעלו לארץ לאחר מלחמת ששת הימים והביאו איתם סוג אחר של דתיות ליברלית ושיח יהודי. הבולטים מבין אותם ארגונים חלוציים הפעילים גם כיום הם המלי"ץ ו'גשר', שהוקמו על-ידי מובילים מוכשרים בעלי רקע אורתודוקסי מחו"ל. המכון הציוני באורנים, שלימים הפך למדרשה באורנים, נוסד לאחר מלחמת ששת הימים על בסיס היסודות של קבוצת 'שיח לוחמים' וביטאון 'שדמות'. תחיל"ה, התנועה ליהדות חילונית עברה כמה גלגולים, וממנה צמח גוף חדש – מית"ר שפועל כמרכז חינוכי. אל כל אלה, הצטרפו התנועה ליהדות מתקדמת³, התנועה המסורתית ומכון הרטמן. בשנות ה-80 וה-90 החלה צמיחה מואצת במספר הארגונים האזרחיים הפועלים במרחב הזה, כאשר רבים מהם יוצאים לדרכם מתוך זיקה רעיונית או ארגונית לגופים הוותיקים. ניתן לציין כי בשנת 1995 חל גידול משמעותי במספר הארגונים שנוסדו⁴.

סקר שביצעה עמותת 'פנים' עבור הסוכנות היהודית מצביע כי מתוך למעלה משמונים עמותות הפועלות בתחום הזהות היהודית במרחב החילוני הוקמו כארבעים לאחר שנת 1995.

כאשר בוחנים את התופעה לאור התמשכותה על פני כשלושים שנה, ולאור הנפח הכמותי של הארגונים, על פעילותם ועל הפיזור הרחב שלהם על פני כל רחבי מדינת ישראל, אי אפשר שלא להגיע למסקנה שמדובר כאן בתופעה חברתית-תרבותית שורשית ועמוקה.

ארגונים 'חילוניים' וארגונים 'דתיים' במרחב החילוני

1. ארגונים 'חילוניים'

במסגרת 'סקר עלמא' (2002) נעשה מהלך מקיף להגדרת מאפייני הארגונים החילוניים:

- ארגונים שאינם מקבלים את סמכות ההלכה ורואים ביהדות מקור השראה ולא מקור סמכות.
- ארגונים המתייחסים לקאנון היהודי באופן ביקורתי, בודקים אותו בכלי מחקר תרבותיים, ומעמידים את האדם הלומד בעמדה ריבונית תוך התייחסות לתרבות אליה הוא משתייך ואותה הוא לומד.

³ יוצא מן הכלל לקביעה זו לגבי התנועה ליהדות מתקדמת הוא המפעל המיוחד במינו של בית הספר ליאו בק בחיפה שהוקם במתכונתו הנוכחית בתחילת שנות ה-60.

⁴ יש הקושרים קפיצה זו ביצירת הארגונים לאירוע הטראומטי של רצח יצחק רבין באותה שנה.

- ארגונים שקהל היעד המובהק שלהם מצוי בציבור המוגדר 'חילוני', הציבור שמרבית צעיריו מתחנכים במסגרת מערכת החינוך הממלכתית הכללית.
 - ארגונים שהרוב המכריע של הצוות החינוכי שלהם חי במרחב החילוני.
 - ארגונים שהשפה החינוכית, הערכית והריטואלית שלהם אינה דתית.
- מסקנות דו"ח ועדת שנהר, הקוראות לציבור החילוני ליטול מחדש את האחריות על החינוך היהודי במערכת החינוך ובקהילות שבהן הוא חי, מיושמות באופן המרבי בקבוצת הארגונים החילוניים.

2. ארגונים דתיים ליברליים

הכוונה כאן לאותם ארגונים המזהים עצמם כארגונים דתיים, אך פועלים על בסיס השקפת עולם פלורליסטית מובהקת. מדובר בגופים הקשורים לתנועה ליהדות מתקדמת, לתנועה המסורתית ולכמה גופים אורתודוקסיים⁵.

3. ארגונים משותפים לחילונים ולדתיים

הכוונה כאן לארגונים שבליבת מטרותיהם ומהותם מצויים ההידברות והמפגש של חילונים ודתיים יחדיו. מפגש זה בא לידי ביטוי בפעילות הארגון ובהרכב צוות הארגון.

4. ארגונים שאינם מתאימים לשום מסגרת מהנ"ל

מדובר באותם ארגונים שלא ניתן לקטלג אותם בשלוש המסגרות שהוגדרו כאן, ושעם זאת הם פעילים במרחב החילוני ועומדים בקריטריונים שהוגדרו בפרק הקודם⁶.

⁵ 'מבחן הפלורליזם' הפשוט והעיקרי של גופים אורתודוקסיים הוא ברמת שיתוף הפעולה והקבלה שלהם את דרכי החיים של הרפורמים, הקונסרבטיבים והחילונים כדרכי חיים יהודיות לגיטימיות וחשובות, ואת אלה כשותפים אמיתיים וחשובים בשדה הפעולה החינוכי והקהילתי.

⁶ הארגונים אל-עמי וחל"ד הם גופים דתיים לאומיים חשובים הפעילים במרחב החילוני, בעיקר בעבודה עם בתי ספר ממלכתיים כלליים. ארגונים אלה אינם עומדים בקריטריונים פלורליסטיים ולכן לא שולבו בטבלה.

טבלה 1. רשימת הארגונים הפעילים במרחב החילוני לפי האבחנה שלעיל:

2. ארגונים דתיים ליברליים (פלורליסטים)	1. ארגונים חילוניים
1. בית דניאל – המרכז ליהדות מתקדמת בתל-אביב	1. בינה – המרכז לזהות יהודית
2. בית שמואל – ירושלים	2. המדרשה באורנים
3. במידב"ר – בית מדרש יוצר בירוחם	3. המכון למורשת בן-גוריון
4. היברו יוניון קולג'	4. המעורר
5. העמותה ליהדות מתחדשת	5. יהלום – ילדים והורים לומדים
6. התנועה המסורתית	6. לעילא
7. התנועה ליהדות מתקדמת	7. מית"ר – מכללה ליהדות כתרבות
8. יקר – תורה, יצירה והתחדשות	8. מעגל טוב – מדרשה
9. מדרשת ירושלים	9. עלמא – מכללה עברית
10. מדרשת עיון – התנועה המסורתית	10. פינת שורשים – קיבוץ גזר
11. מכון שכטר	11. פרויקט אורן
12. מכון שלום הרטמן	12. קהילה – לתיקון חברתי ותרבותי בישראל
13. מקום בגליל – עמותת הגליל לחינוך ערכי – שורשים	13. קולות בנגב
14. מרכז איל"ה – אוניברסיטת בר-אילן	14. שדמות
15. מרכז חינוך ליאו בק בע"מ	15. שיח באצבע הגליל
16. מרכז יעקב הרצוג	16. שיטים – מכון החגים הקיבוצי
17. מרכז פרנקל – לחינוך יהודי במשפחה	17. תיקון
18. מרכז שילוב – התנועה המסורתית	18. תשבץ – עמותה למען רב-תרבותיות ופלורליזם
19. קולות בירושלים	
20. קרן תל"י	
21. רקמה – רוח, קהילה, מנהיגות והכשרה	
22. תאיר – בית מדרש תל אביבי	

3. ארגונים משותפים לחילונים ולדתיים	
1.	אלול – אלו ואלו
2.	גשר – מפעלים חינוכיים
3.	צו פיוס
4.	קבוצת רעות – בית ישראל

4. ארגונים שאינם נכנסים לשום מסגרת	
1.	בית הלל באוניברסיטה העברית
2.	בית יציב – מרכז השתלמויות
3.	המרכז למנהיגות יהודית חברתית 'ממזרח שמש'
4.	חמד"ת – אגודה למען חופש מדע, דת ותרבות
5.	יד יצחק בן-צבי
6.	מט"ח
7.	מכון ון-ליר – המסגרת למחשבה ולזהות יהודית בזמננו
8.	מל"ג – מכונים לחינוך יהודי-ציוני
9.	נאות קדומים
10.	פנים – להתחדשות יהודית בישראל
11.	קבוצת התיאטרון הירושלמי
12.	תא שמע – לימוד יהדות רבגוני

מאפיינים משותפים של ארגוני היהדות כתרבות במרחב החילוני:

לכל הארגונים הנמנים כאן יש כמה מאפיינים משותפים בשיטותיהם ובאופני פעולתם:

1. **פעילות חינוכית וקהילתית** – פעולתם של הארגונים לקידום שינוי חברתי נעשית במערכות החינוך הפורמאלית והבלתי-פורמאלית ובמערכת הקהילתית. המטרה החינוכית העומדת במרכז פועלם היא גיבוש השקפת עולם יהודית פוזיטיבית, בניגוד לדרך הקלה יותר של הגדרת זהות נגטיבית-לעומתית. מכך נגזר שארגונים אלו מטבעם אינם ארגוני סינגור או ארגונים המשרתים סדר יום פוליטי מפלגתי. אצל חלק מהארגונים נמצא מרכיב של הידברות בין חילונים ודתיים. מצאנו שבכל הארגונים המצוינים כאן מהווה מרכיב זה כלי חינוכי לכירור ולגיבוש הזהות העצמית החיובית של כל אחד מהצדדים המעורבים.

2. **למידה 'בלתי סטנדרטית', משתפת ומערבת** – ברובה המכריע מתקיימת פעילות הארגונים בשיטת לימוד המבוססת על פעילות סדגאית, דינמיקה קבוצתית, בית מדרש, או חברותא. מדובר על סוג למידה משתפת שמועטה

בה ההוראה הפרונטאלית. זהו סוג למידה שנוגע גם בצדדים הערכיים והחוויתיים של הלימוד, מעבר למרכיב הידע. מאפיין זה מבטא את עיקר השוני בין הלימוד בארגונים לבין הלימוד במסגרות אקדמאיות.

3. **שילוב בין בית הספר לקהילה** – רוב הארגונים פועלים בקרב מערכת החינוך הפורמאלית ובפעילות קהילתית. מושג הקהילה מבטא כאן את כל אותה פעילות לימודית, תרבותית וחברתית הנעשית בקרב מבוגרים.
4. **שילוב לימוד ועשייה חברתית וקהילתית** – ליבת העיסוק של ארגוני הזהות היהודית היא בפעילות של לימוד ועיסוק בטקסי לוח השנה והחיים. רוב הארגונים נמצאים כיום בשלב שבו הם מנסים לפרוץ נתיבים לחיבור הלימוד והטקס לעשייה חברתית וקהילתית. בכך הכוונה היא לממש את הערך של 'לימוד המביא לידי מעשה'.

נתוני ביצוע – פילוח על-פי מדדים שונים

אוכלוסיות היעד שעימן עובדים הארגונים (על בסיס נתוני מיכני 'פנים', ינואר 2001)

הארגונים עובדים עם אוכלוסיות יעד מגוונות ומתמקדים בפעילות בקרב קשת רחבה של אוכלוסיות יעד המביאה לידי ביטוי מיטבי את הרב־תחומיות המאפיינת את פעולתם.

1. **מערכת החינוך הפורמאלית** – הכוונה כאן לעבודה עם בתי הספר. כיום חלק הארי של פעולת הארגונים נעשית במסגרת עבודה עם הצוות, כפעילות העצמה, וליווי תהליכי שינוי. בחטיבות הביניים יש פעילות רבה סביב שנת הבר/בת מצווה, בנוסף לפעילות בחטיבות העליונות ובבתי הספר יסודיים.
2. **קהילה** – פעילות הארגונים בקהילה מתבצעת בקרב אוכלוסיית המבוגרים שמעבר לגיל החינוך הפורמאלי. הפעילות מתאפיינת כיום, ברוב המקרים, לא רק בתכנים, אלא גם בשיטת הלמידה המשתפת, בסגנון 'בית המדרש' או ברוח סדנאות הדינמיקה הקבוצתית.
3. **עולים חדשים** – קבוצת העולים החדשים כוללת בעיקר עולים מחבר המדינות. במקרים רבים הפעילות מתבצעת בשפה הרוסית ועל־ידי עולים חדשים שהצטרפו לצוותי הארגונים. ארגונים רבים פיתחו ומפתחים יכולת פעולה גם ברוסית לצד פעילותם בעברית.
4. **נוער בחינוך הבלתי פורמאלי** – קבוצת האוכלוסייה של בני נוער בגיל בית הספר העל־יסודי הנוטלת חלק בפעילות מגוונת שלא במסגרת בית הספר. הגורמים העיקריים הפעילים בזירה זו הם תנועות הנוער לגוניהן, אך גם גופים נוספים אשר מגיעים לאוכלוסייה זאת באופן ישיר או במסגרת שיתוף פעולה עם תנועות הנוער או עם גורמים אחרים.
5. **מכינות ובוגרי צבא** – אוכלוסיית המכינות הקדם צבאיות, שנת השירות ובוגרי הצבא אשר לה מאפיינים ייחודיים רבים מסוגת כאן כקבוצה נפרדת. בשנים האחרונות התפתחה מאוד תופעת המכינות החילוניות או אלה המשותפות לדתיים וחילוניים, המתקיימות בשנת השירות ההתנדבותית שלפני השירות הצבאי. במקביל ובזיקה ישירה למכינות החילוניות, מתפתחת גם התופעה של 'קיבוצים עירוניים' וקבוצות אחרות של בוגרי צבא הבוחרים לפעול בעיריות פיתוח ובמקומות אחרים לשינוי חברתי, רובם בזיקה ישירה או כחלק מהארגונים שהם מעניינו של מסמך זה. רבים מהמגיעים לקבוצות של בוגרי הצבא היו במכינות הקדם צבאיות או בשנת שירות, וממשיכים את הנתיב של מעורבות חברתית שאותו התחילו לפני הצבא גם לאחר השירות הצבאי.

6. **אקדמיה** – בקרב סטודנטים ואנשי אקדמיה מתבצעת פעילות שאיננה במסגרת תכנית הלמודים הפורמאלית של המוסדות האקדמיים.

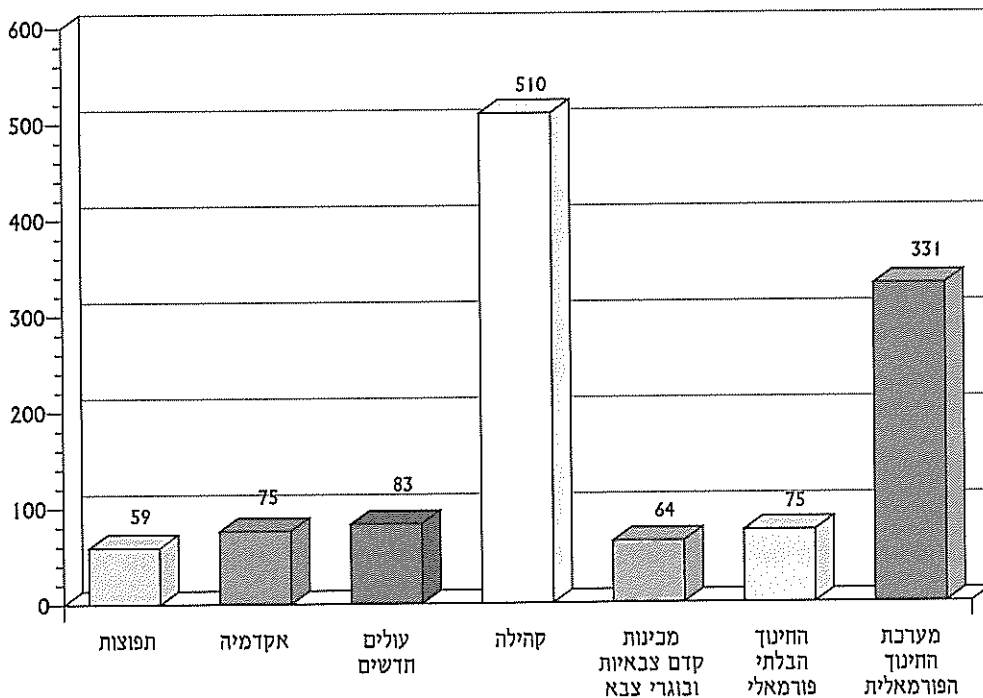
7. **תפוצות** – ארגונים שבמגוון פעולותיהם הממוקדות בחברה הישראלית משלבים ומבצעים גם פעילות עם נוער או בוגרים מקרב יהדות התפוצות.

הנתונים בתרשים המצורף מבוססים על ריכוז כל התכניות והפרוייקטים של הארגונים שנסקרו, כתשע מאות במספר, ופילוחם על-פי קהלי היעד. אין בנתונים אלו ביטוי להיקף הפעילות של כל התכניות.

חשוב לציין שחלק מהתכניות משרתות יותר מקהל יעד אחד. לדוגמא, תכנית עשויה להיות מיועדת הן לעולים חדשים והן למערכת החינוך הפורמאלית.

מהעיון בנתונים בולט היקפן הגדול של התכניות במרחב הקהילתי, במקביל לפעולה במסגרת הבית-ספרית. נתון זה מעיד על השילוב המוכנה שבפעולת הארגונים בין שני התחומים.

תרשים 1. **מיפוי תכניות הארגונים לפי קהלי יעד**

דפוסים והיקפי פעולה במערכת החינוך הפורמאלית (סקר יד בן-צבי קולות, יולי 2002)

בפרק זה מופיעים נתונים שלוקטו על בסיס שנת הפעילות 2001 על-פי דיווחי 21 הארגונים המפורטים כאן.

1. בינ"ה	12. מעגל טוב
2. בית יציב	13. מרכז הרצוג (בשת"פ עם קולות בנגב)
3. במידב"ר	14. מרכז לוקיי – ליאו בק
4. המדרשה באורנים	15. עלמא
5. המכון למורשת בן-גוריון	16. פינת שורשים
6. המלוי"ץ	17. פריויקט אורן
7. המעורר	18. קהילה
8. חמד"ת	19. קולות בנגב
9. יד בן-צבי	20. שיח באצבע הגליל
10. מט"ח	21. שיטים
11. מית"ר	

הנתונים שלהלן כוללים אך ורק את פעולת הארגונים במערכת החינוך הפורמאלית. ניתן לחלק את הנתונים לשני חלקים עיקריים. החלק הראשון מציג את הפעילות הישירה עם תלמידים, והחלק השני מציג את הפעילות עם צוותי בית הספר.

מהעיון בנתונים בולטות הנקודות הבאות:

- ההיקף המרשים של הפעילות הנעשית בבתי הספר.
- המגמה המובהקת של עבודה עם צוותי החינוך של בתי הספר והעצמתם כסוכני השינוי.

טבלה 2. פעילות הארגונים בבתי הספר עם תלמידים

מספר שעות משתתף	מספר הפעולות	תלמידים המשתתפים בפעילות ישירה	
84,000		10,000	בית-ספר יסודי
466,000	240	24,000	בר-בת מצווה
213,000	245	26,000	ימי עיון – על-יסודי
360,000	95	16,500	סמינרים – על-יסודי
80,000	58	2,500	סדנאות מתמשכות
1,203,000	638	79,000	סה"כ פעילות תלמידים

טבלה 3. פעילות הארגונים בבתי הספר עם מורים וצוותי חינוך

מספר השתלמויות	מספר המשתתפים	מספר שעות משתתף	
5	150	12,500	השתלמויות לכוח עזר בהוראה
213	7,000	35,000	ימי עיון למורים
300	5,100	190,000	השתלמויות מורים בתוך בית הספר
164	4,000	137,000	השתלמויות מורים מחוץ לבית הספר
682	16,250	374,500	סה"כ פעילות מורים

יהדות כתרבות: קטלוג לחומרי למידה – מיוזמתה של קרן פוזן (יצא לאור בשנת 2003)

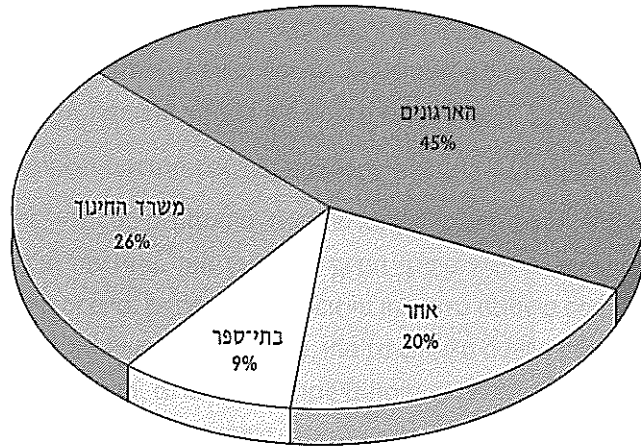
פרויקט הקוריקולום המתקיים בסיוע קרן פוזן, שם לו למטרה לרכז את מרבית תוכניות הלימודים וחומרי הלמידה בנושא תרבות יהודית שהופקו עבור מערכת החינוך הפורמאלית והבלתי פורמאלית בעקבות מסקנות ועדת שנהר. סיכום ממין ומוערך של תכניות הלימודים וחומרי הלמידה שנאספו, יצא לאור בשנת 2003 תחת השם 'יהדות כתרבות: קטלוג לחומרי למידה'. הקטלוג הוא מסמך רב ערך עבור אנשי חינוך המבקשים לעסוק בנושאים שונים מתוך התרבות היהודית. התכניות וחומרי הלמידה המרוכזים בספר, ממודרים וממוינים באופן המאפשר נגישות פשוטה וידידותית של המחנך לתכניות שכבר הופקו בנושא, שמתוכן יבחר את המתאימה לו. כמו כן, מאפשר ריכוז החומר לאנשי מקצוע או לארגונים המבקשים להפיק תכניות חדשות לקבל תמונה של הקיים ושל החסר, ולהתבסס על חומרים קיימים ולמנוע 'המצאה של הגלגל' מחדש שוב ושוב.

התכניות וחומרי הלימוד המופיעים בקטלוג מוינו לפי אחד-עשר נושאים מרכזיים: מעגל השנה, מעגל החיים, פלורליזם בתרבות עם ישראל, זהות וערכים ביהדות, תפיסות שונות ביהדות, דילמות מוסריות, בית הכנסת, סמלים יהודיים וישראלים, ארץ ישראל ומדינת ישראל, היסטוריה של עם ישראל והיסטוריה כללית, והעם היהודי בימינו. מפיקי התכניות חולקו לארבע קבוצות: ארגונים, יחידות משרד החינוך, בתי-ספר וגופים אחרים כגון מוסדות אקדמיה, מוזיאונים, חברות מסחריות ואנשים פרטיים.

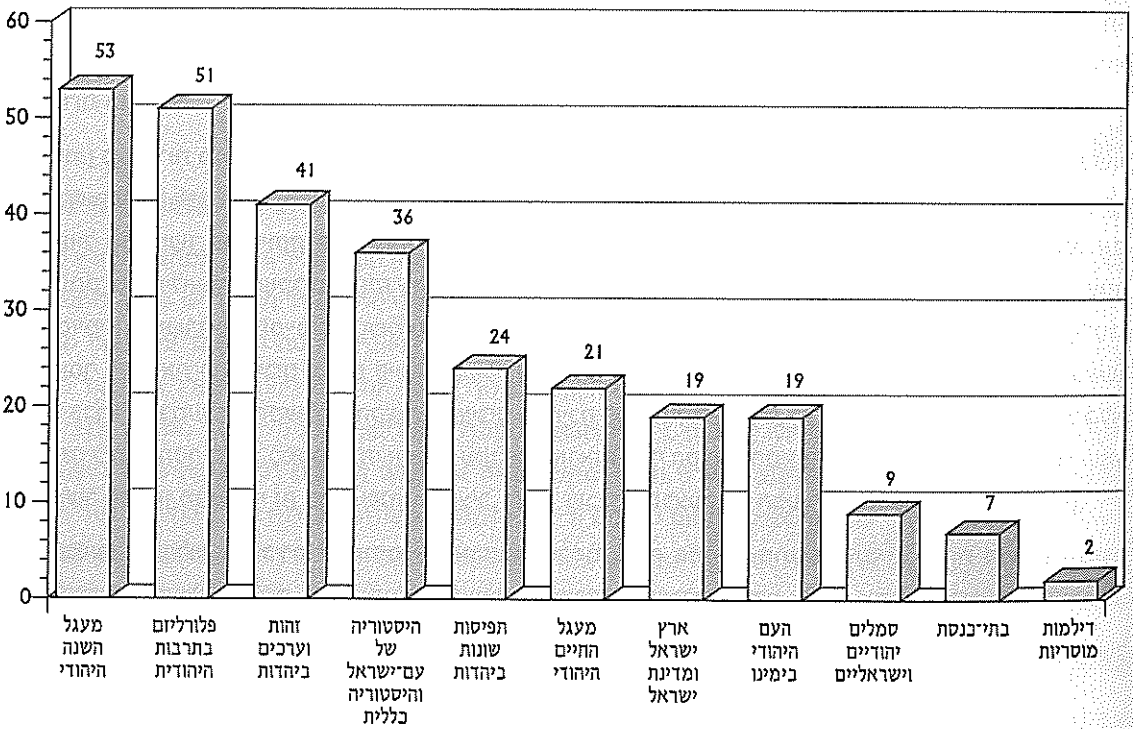
העיון בנתונים שנאספו בקטלוג לגבי תכניות וחומרי למידה מצביע על מקומם המרכזי של הארגונים בתחום הכתיבה וההפקה של תכניות לימודים ייחודיות וייעודיות. הפקת תכניות לימודים לצד הנעשה על-ידי יחידות משרד החינוך ועל-ידי מוסדות וגופים אחרים.

כמו כן, מהעיון בקטלוג ניתן ללמוד כי מתוך אחד-עשר הנושאים שאליהם חולקו תכניות הלימודים בקטלוג, ארבעה מכילים כשבעים אחוז מכלל חומרי הלמידה. נתון זה מחייב תשומת לב וניתוח.

תרשים 2. מפיקי התכניות

תרשים 3. נושאי התכניות

מקורות כספיים המזינים את הארגונים הפועלים במרחב החילוני (נתוני 'פנים', ינואר 2001)

משאבים כלכליים הנם מרכיב הכרחי לפעילות הנדונה כאן. ידיעת הרכב המקורות הכספיים המזינים פעילות זו מאפשרת, מעבר לסיפוק מידע על נתוני התקציב, להרחיב את ההבנה של מצבם ומעמדם של הארגונים במערכת הפוליטית המקומית ובקרב יהדות התפוצות בהקשר של החברה הישראלית.

לצורך הצגת הדברים יסווגו מקורות ההכנסה לחמישה אפיקים:

1. **תרומות ומענקים מחו"ל** – הכספים המגיעים לארגונים מחו"ל, בעיקר מצפון אמריקה, מהווים את המשענת והבסיס העיקריים לפעילות הארגונים. זאת באמצעות קרנות וגופים ציבוריים ופרטיים, המגביות העצמאיות של הפדרציות השונות ותורמים פרטיים. מקרב הגופים הציבוריים והפרטיים המקצים כספים לפעולת הארגונים, בולטים כיום חמישה גופים כגורמים המאפשרים את הפעילות, והם גם שותפים פעילים ביותר בגיבוש החזון, היעדים וסדרי העדיפות שלפיהם מוקצים כספיהם. מדובר בקרנות וגופים המקצים מיליוני דולרים מדי שנה לתחום זה: הסוכנות היהודית, קרן אביחי, מגבית הפדרציה של ניו יורק, הקרן החדשה לישראל, וקרן פוזן. בנוסף פועלים גורמים רבים וחשובים נוספים בהיקפים קטנים יותר.
 2. **תרומות ומענקים מהארץ** – רוב הכסף המגיע ממקורות אלו, כפי שהוא מופיע בטבלת הנתונים שלהלן הוא בפועל כסף יהודי מצפון אמריקה המוקצה ליעדיו כאן בארץ. מדובר במקורות כגון הסוכנות, קרן אביחי והקרן החדשה לישראל. הפילנתרופיה שהתפתחה מאוד בישראל בשנים האחרונות בקרב הישראלים 'המתעשרים' עדיין לא גילתה את תחום חיזוק הזהות היהודית במרחב החילוני כתחום להשקעה חברתית. זאת כמובן בניגוד מוחלט למצב בקרב יהדות התפוצות.
 3. **מימון ממקורות ממשלתיים** – האנומליה שנוצרה בשיח התרבותי, החברתי והפוליטי בישראל, שעל פיה כל הקשור ליהדות קשור לדת ולכן לאורתודוקסיה, עדיין שולטת בכיפה. בשנים האחרונות מתקיימים פעילויות ומאבקים לתיקון העוול המתמשך של ניתוק המערכות העוסקות בחינוך לזהות יהודית, והציבור במרחב החילוני בכלל, ממשאבי העתק של מיליארדי השקלים שהמדינה מעבירה לתחום זה במרחב האורתודוקסי. מאבקים אלה צוברים הישגים מסוימים. המשרדים המסייעים בסכומים צנועים ביותר לפעילות הארגונים כיום הם משרד החינוך ומשרד הקליטה. בנוסף להקצאת התקציבים עצמם קיימת במערכת הנהלים בעיה קשה נוספת והיא הסרבול הבירוקרטי: גם כאשר יש כבר רצון במשרד הממשלתי להקצות תקציבים לתמיכה בפעילות הארגונים, הרי שהוא מנותב בדרך כלל למסלול התמיכות, שהפך להיות כמעט בלתי אפשרי עקב אי-הוודאות לגבי הקצאת המימון הנפתחת לדיון מחודש מדי שנה. כאשר המימון מגיע הרי זה בסוף שנת התקציב, לאחר שכבר התבצעה כל הפעילות שאותה אמור היה לממן.
 4. **הכנסות מפעילות וממכירת שירותים** – הארגונים שבהם עוסק המסמך מתקשים מאוד לגבות תשלום תמורת התוצרים והפעילות שלהם, והסיבות לכך מגוונות. להערכתנו יש דרכים לפתח ולקדם את ההכנסות של הארגונים.
 5. **מקורות אחרים** – לסעיף זה מתנקזים כל אותם מקורות שאינם מתאימים לסעיפים הקודמים. למיעוטם של הארגונים יש הכנסות מפעילויות אחרות שאינן קשורות לתחום שלנו.
- הנתונים שמהם נבנה התרשים שלהלן מבוססים על נתוני התקציב של כארבעים מתוך חמישים וששה הארגונים שהופיעו ברשימה בפרק הקודם. הנתונים מתייחסים בחלק מהמקרים לשנת אלפיים ובחלק מהמקרים לשנת אלף תשע מאות תשעים ותשע. בשנים האחרונות חלו שינויים, בעיקר במגמת נסיגה של היקף ההכנסות ממשרד החינוך, וכמו כן מסתמנת נסיגה בהיקף התרומות מצפון אמריקה בעקבות המשבר הכלכלי ומגביות החרום לישראל, שאינן קשורות

לתחום שלנו, שאליהן מגויסת יהדות צפון אמריקה לאחרונה. יש לציין כי ניתן ללמוד מנתונים של עמותות דתיות וחרדיות העוסקות ביהדות כי מעבר לכך שהן פועלות בתקציבי עתק של מיליונים, הרי שאצלן המרכיב של הכנסות ממקורות ממלכתיים (משרדי החינוך והדתות) עומד על כשמונים אחוז בממוצע לעומת עשרה אחוז בארגונים שבהם אנו עוסקים כאן.

טבלה 4. מקורות כספיים

89,740,349 ש"ח	תרומות מחו"ל
16,599,440 ש"ח	תרומות מהארץ (בפועל מחו"ל)
19,809,191 ש"ח	משרדי ממשלה
28,595,141 ש"ח	הכנסות ושירותים
5,379,094 ש"ח	אחר
160,123,216 ש"ח	סה"כ

(התרחים על בסיס נתוני מיפוי 'פנים', ינואר 2001)

מגמות, תהליכים ומאפיינים

התפתחות תהליכי עומק חיוניים בבתי הספר מול נסיגה ממחויבות של משרד החינוך

במערכת החינוך הפורמאלית ניכרות מגמות סותרות. בעוד שבבתי הספר מתרחש תהליך עומק המחפש ופורץ נתיבים ליישום דו"ח ועדת שנהר, מרמת המנהל ועד לרמת הצוות החינוכי, הרי שברמת משרד החינוך יש נסיגה מתמדת הן בהקצאת משאבים ליישום דו"ח ועדת שנהר בבתי הספר והן בהקצאת משאבים למטה המופקד על יישום מסקנות הוועדה במשרד החינוך. הנסיגה במחויבות משרד החינוך לתהליך מגיעה עד כדי ניוון המואץ כתוצאה משילוב הקיצוצים המתמידים בתקציב המשרד הנכפים עליו מבחוץ, ומסדרי העדיפות הפנימיים של המשרד לגבי גזרת הפעילות שעל חשבונה יבוצעו הקיצוצים. גורם נוסף המקשה מאוד על יישום מסקנות דו"ח ועדת שנהר הוא המרוץ הגובר של מערכת החינוך אחרי הישגיות בתחום הציונים וברמת הזכאות לתעודות הבגרות כמדד כמעט בלעדי לאיכות בית הספר. תהליך זה בא ישירות על חשבון היכולת של צוות בית הספר לקדם חינוך ערכי מהסוג שבו עוסק המסמך.

היקף הפעילות של הארגונים

על-פי הנתונים והפעולה של הארגונים מתרחשת תנופה מרשימה של התפתחות במספר מדדים:

1. התפתחות מרשימה במספר הארגונים, בהיקף התכניות, ובמספרם של הצרכנים במרחב החילוני: במערכת החינוך הפורמאלית, בקרב צוותי חינוך, ובמסגרות לימודים עם מבוגרים.
2. כושר הישרדות רבי-שנתי גם בתקופת משבר מתמשכת תוך אחיזה ופיזור בכל רחבי הארץ.

תהליכי שינוי בבית הספר – מרכיבים מרכזיים להצלחה, ויתרונות הארגונים האזרחיים כסוכן שינוי אפקטיבי

1. מנהל בית הספר – ככלל, מנהלי בתי הספר הם סוכני השינוי ההכרחיים להנעת שינוי בבית הספר. מחויבות המנהל ומעורבותו חיוניות להצלחה בהטמעת תחום היהדות כתרבות, עקב היותה רב־תחומית ונוגעת לכל מרכיבי הפעולה של בית הספר.
2. סוכן השינוי הקריטי הבא בחשיבותו לאחר מנהל בית הספר הוא הצוות החינוכי של בית הספר. הפנמת הפעילות הקשורה ליהדות כתרבות בחדר המורים של בית הספר, באמצעות השתלמויות מורים, היא תנאי הכרחי ליצירת השינוי הנכסף בקרב התלמידים.
3. הכרחי לבנות תכניות לימוד איכותיות; השפעת הכמותי אינו מספק. הסיכוי המרבי להצלחת תכנית לימוד ומניעת 'הנצחתה' על המדף הוא בבנייתה ובהתאמתה על־ידי הצוות למאפייניו הייחודיים של בית הספר.
4. יתכן מאוד שמיקוד מאמץ ומשאבים בבתי־ספר אחדים כ'פילוטים', שיסמנו ויאירו את הדרך לאחרים, יהווה פריצת דרך. יש לאתר כמה בתי־ספר בעלי מאפיינים שונים במערכת החינוך הכללית, ולמקד בהם מאמץ כפרויקטים מובילים ומדגימים.
5. לארגונים האזרחיים כגופים המסייעים להובלת שינוי בבתי הספר, ישנם יתרונות מובהקים על פני גופים אקדמיים בעלי מומחיות נושאית. לארגונים היכולת המתאימה ביותר לתת מענה לרב־תחומיות של הנושא ולשלב בין כל מרכיביו, מרכיב הידע, הרובד הערכי, והשקפת העולם הכוללת.
6. יש חשיבות רבה לכך שלמנהל בית הספר יהיו שליטה וגמישות בתקציב הפעילות הקשורה ליהדות כתרבות כך שיוכל להתקשר עם סוכני השינוי המתאימים לו ביותר (בניגוד לשיטת ההשתלמויות הנוכחית המאפשרת התקשרות עם אנשים ולא עם ארגונים).

פריצת דרך לשינוי חברתי

- ברוב הארגונים ניתן לזהות ניסיונות מגוונים לפריצת 'תקרת הזכוכית'. לאחר ביסוס פעילות היסוד של לימוד מקורות, טקסי חיים ולוח השנה, יש לסלול נתיבים לרמות פעילות אפקטיביות יותר בשני כיוונים עיקריים:
1. הרחבה ומיסוד של פעולת הארגונים עם בתי־ספר, בעיקר בבתי הספר העל־יסודיים, ובעיקר בעבודה עם צוותי חינוך, לשם פיתוח כלים ויכולות פנימיות בבתי הספר ולהובלת שינוי בתחום החינוך ליהדות כתרבות.
 2. חיבור תחום זהות היהודית עם תהליכי פיתוח קהילתי ועם מחויבות ועשייה בתחום הצדק החברתי.

התפתחות הארגונים

התופעה המרתקת של צמיחתן של עשרות עמותות בפיזור רחב, הן בממד ההקמה והן בממד כושר ההתמדה וההישרדות, היא מרשימה ביותר. לתופעה זו פנים אחדות, בין יתרונותיה ניתן לציין:

- פיזור גיאוגרפי רחב מאוד עם מנהיגות מקומית החיה את המציאות ואת הצרכים המקומיים, שבמקרים רבים היא גם חלק ממרקם החיים של הקהילה.

- ריבוי 'מנהיגים' הפועלים מתוך תחושת שליחות ואחריות גבוהה ביותר.
 - גיוון רחב, ביטויים ודפוסים התפורים לצרכים ייחודיים – "אלף פרחים יפרחו".
- שנות השבעים והשמונים עמדו בסימן ניסיון להקים כמה ארגונים ארציים המאופיינים במרכז חזק ובפעילות של שלוחות וסניפים בכל חלקי הארץ. התהליכים שהתרחשו בעשור האחרון יצרו מציאות שונה. הקמתן של עשרות עמותות ומכתיבה כיום מצב של פעילות מבוזרת.
- מציאות זו מביאה להתפתחות תהליכים הבאים לספק מענה לנקודות התורפה שבמצב זה:
1. סוגיות של מיזוג ארגונים, שיתוף פעולה, יצירת מהלכים סינרגטיים, וכיוצא בזה.
 2. התמחות ארגונים בתחומים מסוימים שבהם הם מובילים חלוקת גזרות פעולה בהתאם.
 3. התפתחות גוף מרכזי מתאם המפעיל שירותי מעטפת שונים: כנסים לליבון סוגיות שונות, העצמה ארגונית, שירותים שונים – שתדלנות, מידע, יחסי ציבור וכיוצא באלה.

שילוב בית הספר והקהילה

- מסקנה מרכזית העולה גם מדו"ח ועדת שנהר היא ההכרח לחבר את ממשק בית הספר עם ממשק הקהילה. מטבע הדברים, משרד החינוך הממוקד בבתי הספר מתקשה בכך מאוד, במיוחד בתקופה שבה מתכווצים משאבי המערכת כך שהמשרד נאלץ להתרכז בליבת הפעילות הבית ספרית על חשבון יוזמות בקהילה.
- אנו מזהים כיום כמה נתיבים לחיזוק ההכרחי של זיקה זו:
1. חיבור מערכות המתנ"סים לארגונים, וסיוע להפנמת שיח היהדות כתרבות במרחב החילוני. ניכרת מגמה מובהקת של פתיחות ושל זיהוי צרכים בתחום זה, הן במטה החברה למתנ"סים, הן בקרב רבים ממנהלי המתנ"סים וצוותיהם. לארגונים תפקיד חשוב בהאצת תהליך זה.
 2. פיתוח ומיקוד של המסגרת ושל מושג 'בית הספר הקהילתי' להפנמת שיח היהדות כתרבות, וחיבורו עם הקהילה המקומית ועם המתנ"ס. גם כאן יכולים ארגוני הזהות היהודית למלא תפקיד פעיל ומרכזי כ'מומחים' בתחום.
 3. חיזוק המרכיב של אירועי חיים ומועדי לוח השנה בבית, במשפחה ובקהילה, מהווה חוליה חשובה ביותר לחיבור בין בית הספר לבין 'החיים האמיתיים' המתנהלים בקהילה בהקשר של היהדות כתרבות. פעילות זו מנטרלת את המסר העובר פעמים רבות מהמשפחה ומהקהילה שיהדות היא עניין לילדים, ולכן עוסקים בה רק במערכת החינוך ולא בעולם המבוגרים.

שאלות וכיוונים פתוחים

בפרק זה נעלה כמה שאלות פתוחות הנוגעות לתחומים שבהם עוסק מסמך זה, אך אין ביכולתנו ובכוונתנו לעסוק בהן כאן לעומקן. להערכתנו ראויה כל אחת מהן למיקוד ולהרחבה בזכות עצמה.

א. זיקה ליהדות התפוצות

מהנתונים בדבר המקורות הכספיים של העמותות הפועלות בתחום היהדות כתובות במרחב החילוני בולט לעין במיוחד מקומה המרכזי של יהדות צפון אמריקה. ללא התמיכה הכספית היהודית מחו"ל לא יכלו הארגונים לקיים את פעילותם. המרכיב הכספי הוא ביטוי לתשתית עמוקה של ערכים, אינטרסים ושותפות עם קבוצות חשובות ובעלות עוצמה רבה בקרב יהדות התפוצות. להלן כמה גורמים המצדיקים, להערכתנו, התמודדות ופיתוח בתחום הזיקה ליהדות התפוצות:

- העניין הקיומי שיש ליהדות צפון אמריקה, שרובה ליברלית, בהתחזקותה של יהדות ליברלית בישראל.
- המודל האמריקני של קהילת בית הכנסת כמקור השראה לחברה הישראלית, לפיתוח מודל קהילתי יהודי-ישראלי ייחודי שאין בית כנסת במרכזו (לפחות לא במובן המקובל כיום).
- העניין של יהדות צפון אמריקה בדפוסי ההתחדשות היהודית במרחב החילוני, כמשאב שסייע לה להתמודד עם התופעה המתרחבת והולכת במקומותיה של יהודים המחפשים ויוצרים מסגרות ודפוסי חיים יהודיים שלא במסגרת הממסדים והזרמים הדתיים המקובלים כיום.

נשאלת השאלה:

כיצד ניתן לתרגם זיקות אלה להעמקת שיתוף פעולה ולמינוף הפעילות, התכנים והמשאבים?

ב. שיתוף פעולה של הארגונים עם מכונים וגופים אקדמיים

פריחת תופעת הארגונים והעמותות שבמוקד מסמך זה, באה במידה מרובה על רקע אי הצלחתן המתמשכת של האקדמיה והאוניברסיטאות להוות את הכור המצרף להזנתה ולהתחדשותה של הזהות היהודית במרחב החילוני. האוניברסיטאות פעלו רבות בכיוון זה בתחומי הלימוד, המחקר והכתיבה, אך לא מילאו את הציפיות הרחבות יותר. לאוניברסיטאות, שבהן יושבים מיטב החוקרים וההוגים, מוזרמים תקציבי ענק. ספרים ומחקרים נכתבים בהן בשפע, ולכל אלה יצא מוניטין רב ותהודה ציבורית. אך יחד עם כל זאת, ההישגים הללו נותרים במגדל השן האקדמי. חיבורם לקהלי יעד רחבים, לתהליכים חברתיים, למעשה החינוכי, ולהקרנה על הזהות ועל החיים של הציבור הפועל במרחב החילוני, הם בלתי מספקים לחלוטין. אין זה מענייננו כאן להתמודד עם ניתוח הסיבות לכך, אך ברור שלמרות הביקורת הנוקבת, המוסדות האקדמיים ומכוני המחקר הם משאב רב עוצמה ויוקרה, ולכן מעורבותם חיונית להשגת המטרה – שינוי ברמה הלאומית.

נשאלת השאלה:

כיצד ניתן ליצור תהליכים שישלבו את העוצמה ואת האיכויות הגלומות בפעילות האקדמית לגווניה, עם עולם העשייה של הארגונים, המצליחים יותר דווקא בנקודות התורפה של האקדמיה?

ג. השיפה ומודעות ציבורית, דעת קהל, פרסום ופוליטיקה

אחת השאלות המרכזיות הנשאלות תדיר על-ידי העוסקים בתחום הנדון כאן היא: כיצד יתכן שעשייה רחבה ועמוקה כל כך, הנתמכת על-ידי השורה הראשונה של אנשי הרוח והאליטות האקדמיות, אינה מצליחה לתפוס מקום במרכז התודעה והשיח החברתי, התרבותי והפוליטי בחברה הישראלית? כמו כן נשאלות השאלות:

מדוע המודעות והמחויבות ליהדות כתרבות במרחב החילוני אינה מצליחה להיחלץ משולי השיח התרבותי החברתי והרוחני אל המרכז?

האם זהו תוצר בלתי נמנע של אורח החיים של ציבור פלורליסטי שאין לו מחויבות למקור סמכות חיצוני?

האם זו בעיה של שיווק ופרסום, או שמא יש כאן כשל עמוק יותר?

ד. שגשוג בהוצאה לאור של ספרים בנושא היהדות כתרבות

תופעה מרתקת בשנים האחרונות היא הצלחתה המסחרית של סידרת הספרייה היהודית של הוצאת ידיעות אחרונות, שפרסמה ומכרה בהצלחה ספרים שנכתבו על-ידי רבים מהאישים הנושאים את המסרים והגישות שבמרכז פעולתנו. זאת בנוסף להוצאות ספרים ופרסומים רבים נוספים מסוג זה.

נשאלת השאלה:

האם ניתן לרתום הצלחה זו לעגלת שינוי התודעה והשינוי החברתי בתחום הזהות היהודית והיהדות כתרבות?

סיכום

דו"ח ועדת שנהר, שאומץ על-ידי משרד החינוך, מהווה תמרור חשוב בהתוויית כיוונים לפעולה אפקטיבית להנחלת הזהות היהודית במרחב החילוני. ברם, מתברר שמשרד החינוך לא נערך כראוי להפעלתו, ושאין הוא מצליח להקצות לעצמו משאבים מספיקים לשם יישום כל המתחייב מדו"ח הוועדה.

על רקע החלל שמוותר משרד החינוך, רבות מהמלצות דו"ח ועדת שנהר מיושמות באמצעות ארגונים חינוכיים אזרחיים, שבתפקידם כמדרשות וכמכללות, במשולב עם פעילות בקהילה, יצרו בעשור האחרון תנופה חדשה בתחום.

ארגונים אלה מגלים יזמות ופעלתנות ברמה גבוהה. ניכרת אצלם יצירתיות מרשימה בהכנת ספרות, חומרי למידה ושיטות לימוד מגוונות, ותוצאות פעולתם ניכרות היטב במגוון רחב של קהלים.

ארגונים התנדבותיים אלה, עקב היותם עצמאיים ובלתי ממוסדים, נתקלים בקשיי מימון מתמשכים, ועיקר מימנם בא מגיוס כספים מיהדות צפון אמריקה. רק חלק קטן ביותר ממשאביהם מגיע מכספי ממשלה ומשירותים.

אשר על כן, לעתיד, מן הראוי לעודד את התנופה ואת הפעולה הכרוכה של הארגונים, עם מרכיב גדול יותר של משאבים גם מהמדינה, וזאת תוך ייעול מתבקש של פעולתם על-ידי איגום אמצעים ותשתיות, על-ידי התמקדות באוכלוסיית יעד היוצרת מכפילים (עובדי הוראה, צוותי מתנ"סים וכיו"ב), ועל-ידי המשך הפעילות היוצרת בתחום תוכניות הלימוד ושיטות הפעולה.

במסמך זה נפרסת יריעה רחבה המתארת עשייה ותשתית אנושית וערכית, המגויסות לקידום אחד ממרכיבי היסוד הקיומיים של החברה בישראל.

עם כל ה'יש' הניכר המוצג כאן, ברור שהתשתית הארגונית, המערכתית והכספית המוצגת כאן עדיין רחוקה מיכולתה המקסימלית להעלות את נושאי הזהות היהודית והיהדות כתרבות אל התודעה הציבורית במרחב החילוני ובחברה הישראלית כולה. כמו כן, ברור שבתי הספר ומערכת החינוך כולה הם במה הכרחית לקידום הנושא.

הארגונים שנסקרו כאן הם סוכן שינוי חשוב ואיכותי, עם פוטנציאל להובלת השינוי המתבקש מדו"ח ועדת שנהר במערכת החינוך ובמרחב הקהילתי שבקרבו היא פועלת.

המידע, סימון התהליכים והשאלות הפתוחות שבמסמך זה מאירים כיוונים להמשך הדרך.

נספח: חמש נקודות מרכזיות מתוך מסקנות דו"ח ועדת שנהר הנוגעות לעניינו של מסמך זה:

מצאנו לנכון להציג בתמצות רב כמה נקודות ודגשים מרכזיים ממסקנות ועדת שנהר הנראים לנו משמעותיים ביותר לעניינו של מסמך זה, הן כדי להסתייע באבחנות ובהמשגות חשובות ביותר של הוועדה, הן כדי להמחיש את התרומה המכרעת והייחודית שיש לארגונים ליישום מסקנות דו"ח ועדת שנהר, למרות שהדו"ח אינו עוסק בהם ישירות. רוב הציטוטים מדברים בעד עצמם.

להלן נקודות נבחרות מהדו"ח:

1. דילמת השימוש במושג "חילוני" על הטיית השונות

"...במינוח המקובל בחברה הישראלית מוגדר הציבור המחנך את בניו ובנותיו בחינוך הממלכתי-הכללי בשם הציבור "החילוני". למרות השימוש הרווח במושג "חילוני", אין הוא מקובל על חלקים רחבים בציבור, שאותו הוא אמור להגדיר ואשר את זהותו התרבותית-היהודית הוא אמור לשקף. רבים היו מעדיפים שימוש במושגים אחרים דוגמת הציבור "החופשי" או הציבור "הכללי". ההתנגדות למושג "חילוני" מכוונת בעיקר למשמעות השלילית המתלווה אליו, זו המעמידה ציבור זה כנעדר זהות יהודית בעלת תוכן חיובי השונה מזו הדתית, או המציגה אתו רק כהיפוכו של הציבור האורתודוקסי. תפיסות אלו ודומות להן של המושג "חילוני" מסלפות את דמותו התרבותית של הציבור, שאותו הוא נועד להגדיר. עם זאת, למרות הסתייגותם העקרונית של חברי הוועדה מן המושג "חילוני", אך בשל תפוצתו הנרחבת, ייעשה בו להלן שימוש כדי לתאר את הציבור המחנך את ילדיו במסגרת החינוך הממלכתי-הכללי והמהווה את הרוב הגדול במדינת ישראל..." ("עם ועולם" עמ' 5)

הקטע שלעיל משקף יכוח נוקב המתחולל במרחב שמבחינה סוציולוגית מוגדר בחברה הישראלית כחילוני, ומוכלל כולו במערכת החינוך הממלכתית הכללית. הוא משקף את האמביוולנטיות כלפי המושג 'חילוני', הבאה לביטוי במסקנה הפרדוקסלית משהו, שלמרות התנגדות רוב חברי הוועדה, הם מחליטים בסופו של דבר להשתמש דווקא במושג 'חילוני' לצורך הגדרת הציבור שבו מתמקד הדו"ח. הוויכוח הזה מתקיים ברמות שונות גם בקרב הארגונים שבהם עוסק מסמך זה. יש חשיבות רבה מאוד למשניות הוויכוח הזה לעומת הקול החד והברור העולה מהטקסט, המבהיר שמדובר בציבור בעל זהות יהודית תרבותית חיובית משל עצמה. ציבור יהודי זה, החלוק בתוכו לגבי מושג החילוניות, מנהל יכוח נוקב עם ציבור אחר, קטן ממנו בהרבה בחברה הישראלית, המגדיר את זהותו היהודית במושגים דתיים-הלכתיים מצומצמים יותר. לכן גם בחרנו אנו להכתיר את המסמך הזה בכותרת 'הדות כתרבות' ולא 'יהדות חילונית'.

2. הפלורליזם העקרוני של החינוך הכללי

"...הפלורליזם העקרוני של החינוך הכללי והצורך המתמיד להתמודד עם זרמי מחשבה והשקפות עולם מגוונות טומנים בחובם מתח פנימי הבא לביטוי מיוחד בהוראת מקצועות היהדות..." [...] הוועדה סבורה, כי יש לעשות את הפלורליזם של החינוך הכללי למנוף להעמקה תרבותית ולהעשרה והתנסות חינוכית משמעותית, תוך היענות לאתגרי התקופה. יש לעשות את בית הספר הכללי למוקד לפיתוח אופציות לקיום תרבותי יהודי-ישראלי המשוחרר מתלות בסמכות ההלכה והמקיים זיקה לתולדות ישראל ויצירתו ממוגון היבטים תוך ביקורת וחידוש..." ("עם ועולם" עמ' 6)

הוועדה קובעת כאן את הפלורליזם כערך מכוון וראשוני בתשתית מערכת החינוך הכללית, שממנה נגזרת עמדתה כלפי

היהדות והזהות היהודית. יש כאן אמירה אמיצה המציגה את הקונפליקט המובנה שבין עמדה זו לבין הגישה היהודית הדתית-הלכתית, שעל פיה מקור הסמכות הוא ההלכה.

3. המפתח לשינוי המצב: החזרת האחריות לחינוך לחברה ולקהילה שמקרבת באים התלמידים

"... חברה המוסרת את חינוך בניה ובנותיה בקבלנות למי שמוכן לעסוק בכך, אפילו אם כוונותיו סותרות בעליל את האמונות והדעות של חבריה, הוא מצב לא תקין אשר מביא להתנגשות או להתחמקות. בית הספר הכללי לא צריך להיכנע לקנאות וגם לא לחלל הריק. הוא צריך לעודד את הציבור החילוני לגונוני לבטא את ערכיו, לפתח את תרבותו, לבקר את הישגיו ולהיפגש עם הדור הצעיר שלו..." ("עם ועולם" עמ' 9)

ובהמשך מופיע בחלק ההמלצות לפעולה: "...לעשות מאמצים מכוונים לגיוס מורים בעלי השקפת עולם ואורח חיים המקובלים על הציבור החילוני לגונוני, ובהתאם לאופי השונה של הקהילות שאותן משרתים בתי הספר..." ("עם ועולם" עמ' 24)

4. היסוד המיוחד בתחום החינוך לזהות יהודית – התחום האינטרדיסציפלינרי – ההכרח בממד הערכי ובממד של השקפת עולם בנוסף לממד הידע

"...יש לדאוג לכך שהמסגרת של החינוך המטפלת בצד הערכי תוכל להקיף נוער בכל הרמות ובכל מסלולי ההוראה. במסגרת זאת יש לחפש את האיזון העדין בין היסודות הדיסציפלינריים לבין היסודות האינטרדיסציפלינריים שבלימודי היהדות" ("עם ועולם" עמ' 7). ובהמשך: "...תהליך שלא רק יציג את העבר, אלא יתרום להתמודדות, למעורבות ובניין של השקפת עולם". ("עם ועולם" עמ' 10)

נושא זה החוזר על עצמו בכמה מקומות בדו"ח מדגיש את המרכיב המיוחד של נושא היהדות לעומת מקצועות או תחומי דעת אחרים. בבית הספר עוסקים ביהדות במסגרתם של כמה מקצועות דיסציפלינריים, אך תחום היהדות והזהות היהודית הוא קודם כל תחום ערכי של אמונות ודעות, המצוי בתשתית השקפת העולם של כל יהודי הגדל במרחב הישראלי. ככזה, יש הכרח לעסוק בו בכל המגמות המקצועיות, כולל הטכנולוגיות, וגם בקרב כל קבוצות התלמידים, כולל התלמידים החלשים ביכולתם הלימודית. מעמד מיוחד זה מכתוב שילוב של העיסוק בנושא בין תחומי הדעת לבין הפעילות החברתית-תרבותית בבית הספר ובקהילה.

5. טיפוח מסגרות בלתי-פורמאליות וחוי-בית-ספריות – הממד הקהילתי כמרכיב משלים הכרחי לפעולה החינוכית בתחום בית הספר

"...יש לחתור להפיכת לימוד תולדות עם ישראל, יצירתו ותרבותו לחלק אורגני של פעילות תרבותית ורוחנית בקהילות שמהן באים התלמידים" ("עם ועולם" עמ' 10). ובהמשך: "...כדי לעודד את לימוד מקצועות היהדות בחינוך הכללי מוצע לעודד במסגרתו הקמת בתי-ספר, ומסגרות לימוד פנים וחוי-בית-ספריות שיעמידו במרכז פעולתם את הוראת מקצועות היהדות ברוח לא אורתודוקסית ופלורליסטית..." ("עם ועולם" עמ' 13)

מדובר באמירת מפתח בדו"ח הנובעת מהמשתמע מהסעיף הקודם. תנאי הכרחי לאפקטיביות של ההתמודדות עם אתגר לימודי היהדות והזהות היהודית הוא קיומם של תהליכים מקבילים ומשולבים עם מרחבי הקהילה והמשפחה.